

pravo pitanje što hibrid jest, nego što *nije*. Naime, ako se obilježja hibridnosti povezuju sa svim kulturnim fenomenima i praksama koje su nastale spajanjem dva-ju ili više kulturnih fenomena ili praksi, i to u *bilo kojim* povijesnim, društvenim i ideološkim okolnostima, na gotovo *bilo koji* način (odnosno bez obzira na status granice između kulturnih pojavnosti koje se spajaju) i bez razmatranja nužno ambivalentnih – dakle *ni* apsolutno pozitivnih *ni* apsolutno negativnih – uvjeta i rezultata tih spajanja, nije li tada hibrid zapravo nešto drugo – metamorfoza (na što je upozorila i Ziva Benčić u svome

radu), heterogenost, sinteza, prijenos (transfer) ili puki kulturalni prijevod? Drugim riječima, unatoč neosporno vrijednim individualnim dosezima zborničkih istraživanja, vrijedi se priuipitati nudi li pojam hibrida – kada je tako široko postavljen – u epistemološkim smislu dovoljno da bi se moglo reći da humanistika od njegove primjene profitira time što njezina spoznaja o analiziranim umjetničkim i kulturnim praksama evoluirala, a ne samo ponavlja dotad već postignute rezultate i provedene analize?

Danijela Lugiarić Vukas

148

PROMIŠLJANJE O INTERAKCIJI KNJIGE, DRUŠTVA I KULTURE U POVJESNOJ PERSPEKTIVI

David Šporer, *Uvod u povijest knjige: temelji pristupa*. Zagreb: Leykam. 2015. 390 str.

Povijest knjige, koja se kao zasebno područje proučavanja pojavljuje 1970-ih u okviru francuske historiografije, u današnje je vrijeme, o čemu svojim pregledom područja svjedoči i nova Šporerova monografija, područje za koje možemo opravdano tvrditi da se u akademskoj

zajednici etabliralo i institucionaliziralo. U svojim temeljima interdisciplinarno i često ovisno o razvoju i metodama drugih disciplina prema kojima stvara više ili manje zavisne odnose, to područje ipak još uvijek zahtijeva niz razjašnjenja i definicija, na velik dio kojih Šporer nudi odgovore. Osobito to vrijedi kada je riječ o hrvatskoj povijesti knjige koja je ovom studijom, koja se bavi njezinim izvorima, pristupima i metodama, doživjela poticaj u smjeru još snažnijeg etabliranja.

Knjiga Davida Šporera *Uvod u povijest knjige: temelji pristupa* prva je monografija kojeg hrvatskog autora u kojoj se na sustavan način prikazuje povijest knjige kao disciplina, i to od njezina formiranja, zahvaćajući najvažnije pravce, utjecaje i autore. Riječ je o pristupu povijesti knjige kakav je kod nas i nedostajao upravo u tom teorijskom smislu.

Hrvatska povijest knjige doista se može pohvaliti temeljitim opisima i sintezama, osobito razmatranjima povijesti i socijalne povijesti knjige u Hrvatskoj Aleksandra Stipčevića koji je nizom monografija i članaka obuhvatio cijelo razdoblje povijesti hrvatske knjige i pismenosti. Nevelik niz fragmentarnih opisa pojedinih hrvatskih tiskara i knjižara te pojedinih razdoblja u povijesti hrvatske knjige objavljenih kao monografije ili kao članci u časopisima i zbornicima također pridonosi slici povijesti hrvatske knjige i nakladništva, no socijalni aspekt povijesti knjige sustavno počinje razmatrati tek Stipčević koji otvara teme utjecaja knjige na kulturu i društvo, kao i utjecaja kulturnih i političkih prilika na knjigu i nakladništvo. Novije generacije hrvatskih povjesničara knjige prihvaćaju suvremene smjerove u povijesti knjige na razini metode istražujući utjecaj društva na tiskarsku produkciju i obrnuto (Jelena Lakuš, *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru*, Split 2005), ili se baveći pitanjima interakcije knjige i društva, pitanjima autorstva i autorizacije (Zoran Velagić, *Pisac i autoritet*, 2010) te otvarajući u hrvatskoj povijesti knjige one teme koje upravo Šporer obuhvaća teorijski, kroz povijest discipline. Nužan je stoga taj Šporerov poticaj da se teme i pristupi koji se u hrvatskoj povijesti knjige razmatraju praktično konačno ovjere u znanstvenoj monografiji iz pozicije povijesti discipline. Nedostajala je, naime, upravo monografija kojoj je cilj osvijetliti povijest knjige kao disciplinu sa specifičnim izvorištima, metodama i pravcima.

Kao što autor u predgovoru i ističe, ovo nije studija o povijesti knjige koja nastoji opisati načine na koje su ljudi pohranjivali i prenosili informacije kroz povijest ni studija o povijesti izdavaštva, knjižarstva ili tiskarstva, nego je riječ o

studiji koja prvenstveno prikazuje pod kojim se utjecajima oblikuje jedan od načina razmatranja odnosa knjige, društva i kulture u povijesti, odnosno odnosa društvenih procesa i knjige u prošlosti. U prvom dijelu monografije Šporer se bavi izvorištima discipline odnosno njezinim temeljima u metodološkom smislu, nudeći temeljni pregled i definirajući povijest knjige. Pri tome se bavi temeljima povijesti knjige u francuskoj historiografiji 20. stoljeća te angloameričkom recepcijom povijesti knjige s pozicije historiografije i bibliografije. U drugom dijelu studije autor pak prikazuje područja primjene povijesti knjige, prvenstveno područje autorstva, način posredovanja između autora i čitatelja (tiskarstvo, izdavaštvo, knjižarstvo, distribucija) te povijest čitanja. Naposljetku, u posljednjem se, zaključnom poglavlju bavi odnosom i vezama između povijesti knjige i povijesti književnosti te iako u tome poglavlju na određen način sumira u knjizi već izrečene teze, istodobno demonstrira isprepletenost povijesti knjige i povijesti književnosti, što svakako valja uključiti i u rasprave vezane s povijesti književnosti u Hrvatskoj.

Naslovivši ga *Povijest knjige*, autor prvo poglavlje monografije i koristi za odgovor na pitanje što povijest knjige uistinu jest, ali i kao uvod u cijelu studiju. I sam zaključujući kako naziv *povijest knjige* može zbuniti zbog preklapanja značenja, pristupa i tema, autor definira to područje kao interdisciplinarno područje oslonjeno na brojne druge pristupe, čime je dao svojevrsan uvod u ostale dijelove studije u kojima znalčki odabire, kompilira i kritički komentira mnogobrojne pristupe i metode u povijesti knjige. Polazeći od dihotomije knjige koja obuhvaća njezinu materijalnu pojavnost i duhovni sadržaj, Šporer povijest knjige smješta između bibliografskog

pristupa koji knjigu motri kao materijalni predmet te drugih društveno-humanističkih disciplina koje se bave knjigom kao „duhovnom hranom“. Uz ta dva pristupa Šporer zahvaća i treći, dodan u „novoj“ povijesti knjige, koji uz pristupe iz područja povijesti književnosti i onih iz bibliografije obuhvaća i odnos knjige i društva i kulture određenog doba. Takvim pristupom knjiga se više ne motri isključivo kao materijalni objekt, niti se on bavi isključivo načinom njezine proizvodnje, distribucije ili analizom teksta, nego knjiga postaje instrument i pokazatelj društvenih promjena. Na taj se način prihvaćaju one ideje koje u povijesti knjige ističu važnost tzv. društvenog segmenta te povijest knjige promatraju kao ekonomsku povijest, i kao povijesti kulture i kulturnih praksi. Tako se u povijesti knjige težište s istraživanja tehnologija proizvodnje i distribucije knjige premješta na njezino društveno i ekonomsko značenje, odnosno naglašene je pitanje društvenih uzroka tehnoloških promjena, a ne promjene same. Time bibliografija nije izuzeta iz povijesti knjige, kao ni povijest književnosti i druge discipline koje knjigu i njezin razvoj promatraju iz različitih rakursa. Naprotiv, te discipline čine srž interdisciplinarnog pristupa u povijesti knjige i preduvjeti su za izučavanje društveno usmjerene povijesti knjige. Osobito je to vidljivo u shvaćanju povijesti knjige kao vrste povijesne antropologije koju Šporer apostrofira u području gdje povijest knjige nastoji na temelju kojeg od elemenata materijalne kulture rekonstruirati društvene i kulturne odnose. U takvim se stavovima Šporer najčvršće oslanja na ideje jednog od utemeljitelja suvremene povijesti knjige Roberta Darntona, koji u svojem gotovo programatskom članku *What is the history of books?* iz 1982. nastoji definirati povijest knjige smještajući

je na razmeđe više polja proučavanja, ističući njezinu interdisciplinarnost te nudeći model tzv. komunikacijskog kruga kako bi ocrtao nužnu povezanost povijesti knjige s proučavanjem autora, izdavača, tiskara, posrednika i čitatelja. Na taj je način istaknuo društvenu potku istraživanja u povijesti knjige, a pritom nije isključio tradicionalne pristupe kao što su oni utemeljeni u bibliografiji, povijesti tiskarstva i izdavaštva. Upravo te stavove Šporer u svojoj studiji navodi i tumači u odnosu prema drugim pristupima, kao što su oni Thomasa R. Adamsa i Nicolasa Barkera, te prema razvoju discipline u cjelini.

U drugom poglavlju Šporer se detaljnije bavi prvim ishodištima povijesti knjige kao discipline, odnosno razdobljem francuske historiografije 20. stoljeća iz kojeg izranja pristup proučavanju knjige u znamenitoj studiji *L'apparition du livre (Pojava knjige)* Luciena Febvrea i Henri-Jeana Martina. Upravo se s tom knjigom najčešće povezuju počeci nove povijesti knjige jer autori u njoj knjigu promatraju većinom u njezinu društvenom i ekonomskom kontekstu. Febvre je ujedno jedan od osnivača znamenite francuske povijesne Škole Anala koja dubinski mijenja odnos prema povijesti mijenjajući koncepciju shvaćanja povijesnog vremena i nadopunjujući koncept tzv. događajne povijesti ostalim dimenzijama, kao što su socijalna i ekonomska povijest. Šporer u ovom poglavlju izuzetno znalčki i akribično prikazuje ulogu francuske Škole Anala u oblikovanju suvremene povijesti knjige, kritički propitujući njezinu ulogu i razvoj, a mentalitetima kao jednoj od karakterističnih tema za tu školu te jednom od specifičnih interesa francuske „nove povijesti“ koji u povijest uvode Febvre i Bloch zbog izuzetne važnosti posvećuje posebno poglavlje.

Time se vrlo spretno hvata u kočac s definiranjem povijesti mentaliteta, pojava odnosno ideje koja se i nakon stotina napisanih radova još uvijek opire definiranju. Kritički komentirajući Blochov, Le Goffov i rad drugih autora u području mentaliteta i izdvajajući mentalitet kao temeljnu poveznicu povijesti knjige i Škole Anala, Šporer ujedno apostrofira i izvore zamjerki upućenih Školi, ali i spretno isprepleće znamenitu francusku povijesnu školu i područje povijesti knjige navodeći njezina glavna izvorišta te probleme u oblikovanju povijesti knjige koja se u okvirima Škole i začinje. U sljedećim poglavljima Šporer nastavlja ocrtavati temeljna djela, kretanja i etape u etabliranju suvremene povijesti knjige, ističući pritom dva temeljna načina shvaćanja povijesti knjige, od kojih je jedan povezan s francuskom povijesnom Školom Anala, a drugi s angloameričkom recepcijom u kojoj povijest knjige postaje zasebna disciplina koja nastaje većinom fuzioniranjem utjecaja Škole Anala i bibliografske tradicije.

Dublje problematizirajući angloameričku recepciju povijesti knjige, gdje je proučavanje povijesti knjige samostalna disciplina u kombinaciji s općenitijim trendovima postmoderne historiografije, Šporer ističe kako se tu odvijaju dva paralelna procesa koja oblikuju suvremenu povijest knjige – onaj u kojem je vidljiv utjecaj francuske historiografije i oko kojeg se okupljaju primarno povjesničari, razvijajući povijest knjige na temeljima njima matičnog historiografskog konteksta, te onaj oko kojeg se okupljaju bibliografi, književni povjesničari i urednici koji unutar novoga pokreta zapravo preispituju vlastitu bibliografsku tradiciju. Komentirajući najvažnije angloameričke povjesničare knjige, Šporer posebno temeljito komentira stavove Elizabeth Eisenstein čije često kontroverzne studii-

je povijest knjige zakreću s bibliografske perspektive prema društvenoj kontekstualizaciji, smještajući komunikacijsku revoluciju među one silnice koje utječu na ponašanje pojedinaca, a time i na društvo u cjelini. Šporer pritom daje sustavan i detaljan pregled kritika rada E. Eisenstein te listom navodi sve one koji su za razumijevanje problema relevantni.

U idućim se poglavljima Šporer bavi specifičnim istraživanjima unutar povijesti knjige, navodeći istraživanja autorstva, povijest književnosti, odnosno povijest onih pojedinaca i procesa koje povijest književnosti ne obuhvaća, a koji su važan element u uspostavi sustava književnosti, kao što su donatori, trgovci knjigama, radnici na tiskarskoj preši i sl., uspoređujući tzv. teleskopsku i mikroskopsku perspektivu na povijest knjige. Pri tome ni te teme ne promatra kao izdvojene studije, nego njihove temeljne odrednice promatra u okviru već objašnjenih značajki različitih smjerala u povijesti knjige, osobito povijesti mentaliteta. Povijest čitanja kao završni dio tzv. Darntonova komunikacijskog kruga, odnosno proučavanje recepcije, Šporer tumači također stvarajući vezu s proučavanjem mentaliteta, dijeleći povijest čitanja na dva moguća smjera, na povijest čitanja kao način rekonstrukcije mentalnog univerzuma čitatelja te na povijest čitanja za sebe. Nižući i komentirajući najrelevantnije studije i autore koji povijest čitanja promatraju iz kojeg od tih aspekata, Šporer čitateljske prakse ističe kao jedan od važnih faktora u rekonstrukciji suvremene povijesti knjige.

Iako naoko odudara od ostatka knjige, deseto poglavlje, pod naslovom *Zaljubljeni Shakespeare* zapravo pruža autoru prikladnu platformu za implementaciju prethodno obrađenih teorija na vrlo praktičnom primjeru povijesti Shakespeareovih knjiga, što on vrlo spretno iskori-

štava. Dotičući se Shakespearovih djela iz pozicije povijesti knjige, povijesti književnosti, te polemizirajući o pitanjima autorstva, posebno kolektivnog autorstva, žanrovskih odrednica, kraćenja i razlika u pristupu analizama Shakespearova djela među pripadnicima različitih generacija povjesničara književnosti, Šporer vješto isprepleće istraživanje Shakespearovih djela s poviješću književnosti, knjige, mentaliteta i čitanja. To poglavlje tako je sretno poslužilo autoru kao uvod za ispisivanje zaključka u kojem ističe važnost povijesti knjige u mijenjanju povijesti književnosti, ali i zaokružuje temeljne ideje o povijesti knjige i čitanja.

Nudeći temeljne izvore, referentne publikacije i definicije, tumačeći razvoj povijesti knjige raspravama o temeljnim izvorištima, smjerovima i temama, Šporer je napisao djelo koje je hrvatskoj povijesti knjige ne samo nedostajalo

nego bez kakvoga je daljnje bavljenje tim temama otežano. Tek uz ovakvu raspravu o izvorištima i pravcima povijesti knjige možemo početi raspravljati o mjestu hrvatske povijesti knjige u suvremenoj historiografiji, a ne samo o povijesti hrvatske knjige koja se zapaženim studijama i monografijama već profilirala. Iz tih se razloga ovo djelo može po svemu smatrati temeljnim udžbenikom i prvom polazišnom točkom u istraživanju hrvatske povijesti knjige i u njezinu etabliranju. Opravdano je očekivati i nastavak ovakva istraživanja i kritičkog promišljanja o hrvatskoj povijesti knjige, njezinim izvorištima, temeljnim smjerovima i metodama te načinima promatranja odnosa knjige prema društvu, književnosti i bibliografiji kao značajnim odrednicama.

Marijana Tomić

152

TEORIJA I PRAKSA KRITIČKOG RAZMIŠLJANJA

Iva Rosanda Žigo, (S)misao kritike. Udžbenik iz područja kritičkog mišljenja i akademskog pisanja. Koprivnica: Sveučilište Sjever. 2015. 210 str.

Kritika i kritičko mišljenje teme su koje, kako svjedoči i ova knjiga, zaokupljaju suvremenu inozemnu znanstvenu i struč-

nu javnost, dobrim dijelom zahvaljujući i sve većoj potrebi za interdisciplinarnim usmjeravanjem. Sveučilišni udžbenik Ive Rosande Žigo prva je knjiga takve vrste kojoj je središnja tema kritičko mišljenje, a svoju praktičnu ovjeru traži u kritici. Sveučilišni studiji u Hrvatskoj, posebice ako već i svojim nazivom sugeriraju interdisciplinarnost pristupa, često imaju kolegije kojima je u središtu interesa kritičko mišljenje, pa stoga i autorica, docentica na Sveučilištu Sjever i, među ostalim, nastavnica na kolegiju Kritičko razmatranje i akademsko pisanje, na početku donosi izvratke studentskih od-